

Piros és vörös színneveink korpuszalapú kognitív nyelvészeti vizsgálata: produktivitás, figurativitás és alapszínnevi státusz¹

1. Bevezetés

Berlin és Kay (1969) a színnevek univerzalitását vizsgáló alapkutatásában a magyart olyan különleges nyelvként tartja számon, amelyben az általánosan jellemző tizenegy alapszínnevtől eltérően tizenkettő alapszínnevvvel rendelkezik (i. m. 35–6): *fejér*² [sic!], *fekete*, *piros*, *vörös*,³ *zöld*, *sárga*, *kék*, *barna*, *lila*, *rózsaszín*, *narancs* és *szürke*.

Ez a nyelvspecifikus sajátosság azonban nem vonja automatikusan maga után a *piros* és *vörös* színneveinkre vonatkozó munkák sokaságát, annak ellenére, hogy a *piros* és a *vörös* színneveink sajátos, tisztázatlan viszonyáról szóló értekezések, használati köreinek definiálására tett kísérletek csaknem alapításuktól kezdve jelen vannak a magyar nyelvtudományi folyóiratokban. A nem túl kiterjedt szakirodalom két fő terület köré csoportosul: az elméletibb jellegű, korábbi és főként magyar nyelvű kutatási irány a két színnév jelentésviszonyainak az elkülönítésére irányul. A két színnévvvel kapcsolatos másik fő kérdés Berlin és Kay (1969) nyomán a vörös alapszínnevi státuszának meghatározása.

Ami az előbbi kutatási irányt illeti, a két színnév problémája és ezzel együtt elkülönítésük igénye már a Czuczor–Fogarasi- (1862–1877) szótárban (a továbbiakban CzF.) is megjelenik. Érdemes tehát kiindulásképp az itt található meghatározásokat alapul venni. Eszerint a *piros*: „A vereshez legközelebb áll, s annak neméhez tartozó szín, de higabb [sic!], világosabb, nem oly szembeszőkő, gyöngédebb, bájoló hatású [sic!]” (i. m. 246). Ezzel szemben a *vörös*: „A hét egyszerű prizmai színek egyike s legélénkebbike, mely a napképhez legközelebb áll, s utána a veressárga, sárga stb. következik” (i. m. 937). Kezdetben tehát ez a fizikai-perceptuális, árnyalatbeli különbség szolgált a két színnév szemantikai elhatárolásának alapjául, a Czuczor–Fogarasi-féle álláspont azonban nem tekinthető egységesen elfogadottnak már a 19. század végén sem. Ennek például éppen az ellenkezőjét javasolja az első általunk ismert, a két színnév egymáshoz való viszonyulását elemző tanulmány (Csapodi 1899). Csapodi javaslata szerint a kékes árnyalatok megnevezésekor a *piros*, a sárgás-barnásaknál pedig a *vörös* a kívánatos. A cikkből az is kiderül, hogy a *piros* és a *vörös* disztribúciója 1899-ben is éppen olyan problémás volt, mint amilyenek napjainkban tűnik. A cikk szerzője – felismerve a megkettőzött alapszínnevé egyedülállóságát az európai nyelvek között – már ekkor sürgeti az egyes szintermusok használati köreinek pontos, konvención alapuló meghatározását. Abbéli nézetét, hogy ezek a terminusok két, egymástól nehezen elkülöníthető, de különböző színárnyalatot jelölnek, később többen osztották (l. pl. Kenedy 1921). Velük szembehelyezkedve, az árnyalatok szerinti felosztás következtelenségét hangsúlyozva és a már kialakult használati mintázatokra (pl. *vöröskáposza*, *vörös/piros arcszín*) hivatkozva Gárdonyi József (Gárdonyi 1920: 85) amellől érvel, hogy „a *vörös* és *piros* színmegnevezés nem annyira technikai színjelölés, mint inkább érzelmi”. Így tehát a használatukban megmutakozó különbségek a szerző szerint sokkal inkább értékviszonyulásokat tükröznek: a *piros* pozitívát, a *vörös* negatívát. Ezzel az elképzeléssel a század derekán publikált cikkében Selényi Pál (Selényi 1948) is egyetért. Összességében tehát az figyelhető meg, hogy a 19. század végéről a 20. század közepére a két színnév közötti viszonyítás fókuszja áttevődik a konkrét, fizikai, árnyalatbeli különbségekről a jóval absztraktabb, pozitív-negatív polaritáson alapuló konnotációbeli különbségekre. Bár ezzel a hangsúlyváltással a probléma korántsem lett megoldva, a 20. század második felében a *piros-vörös* kérdés vagy kikopott a magyar nyelvű terminológiai diskurzusból, vagy pedig belesimult az általánosabb szinterminológiai mun-

¹ Köszönettel tartozunk Keith Allannek, Kiss Gábornak és Kövecses Zoltánnak értékes és inspiráló észrevételeikért és javaslataikért. Ugyancsak köszönettel tartozunk Sass Bálintnak a korpuszlekérdezésekhez nyújtott segítségért.

² Berlin és Kay (1969) csupán egy magyar anyanyelvű beszélővel készített interjú alapján jutott erre az eredményre. Feltehetően az egyébként „Madarasz”-ként hivatkozott adatközlőnek a nyelvhasználatát tükrözi a nem sztenderd *fejér* színnév használata.

³ A szerzők a *pirost* 'red1'-ként, a *vöröst* 'red2'-ként tartják számon.

⁴ A CzF. szótárban a *vörös* mellett a *veres* névváltozat is önálló szócikként szerepel. Ezt a változatot azonban nem emeltük be sem a szótári szócikk feldolgozása, sem pedig a korpuszvizsgálat során.

kákba (l. pl. Kicsi 1988 vagy Wierzbicka 1996), és csak az ezredfordulót követően éledt újjá egy nagyobb lélegzetű meghatározási kísérlet (Kiss–Forbes 2001 és Kiss 2004) erejéig.

A *piros* és *vörös* színnevek kutatásának másik fő iránya főként Berlin és Kay (1969) magyar színnevekre vonatkozó megfigyeléseire, azon belül is a *vörös* alapszínnev-státuszára reflektál. Eszerint a *piros* kontextustól függően jelenthet egy általánosabb és egy specifikusabb, a *vöröshöz* képest világosabb árnyalatot. A problémát azonban a tanulmány ennél részletesebben nem tárgyalja – hiszen az jócskán meghaladta volna annak eredeti célkitűzését és átfogó, univerzalitásra törekvő igényét –, és ezáltal nyitva hagyta a kérdést a nyelvspecifikus vizsgálatoknak.

A jelenség részletesebb vizsgálatára csak 31 évvel később, Kiss és Forbes (2001) kutatásában kerül sor. Ez a tanulmány nemcsak a *vörös* alapszínnev-státuszát vizsgálja, hanem azzal összefüggésben a két színnév használati köreinek meghatározására is kísérletet tesz. Ehhez a szerzők elsőként az egy- és kétnyelvű akadémiai szótárak szócikkét vetették egybe annak igazolására, hogy mindkét szinterterminus alapszínnevek számít. Ezt követően empirikus kutatásukban 98 személyt kértek meg, hogy 1. soroljanak föl színneveket, 2. nevezzenek meg tipikusan vörös, majd tipikusan piros dolgokat. Az első kérdésre adott válaszok listája érdekes adalékot nyújt az alapszínnev-kérdéshez, amennyiben míg a *piros* átlagosan a harmadik helyen szerepel a színnevek gyakorisági sorrendjében, a *vörös* csak a tizenharmadik a 30 tételből álló listán. Mindez százalékokban kifejezve még egyértelműbb: a válaszadók 92%-a sorolta föl a *pirost* a színmegnevező teszten, a *vöröst* viszont már csak 46%. Ezek az eredmények szemben állnak a tanulmány tizenkét alapszínnevet számon tartó végkövetetetésével. A második feladatra adott válaszok (vagyis a tipikusan *piros* és tipikusan *vörös* dolgok) összevetése azt mutatja, hogy bár léteznek tipikusan *vörösként* (pl. *haj, róka, csillag, meggy*) és tipikusan *pirosként* (pl. *alma, cseresznye, lámpa*) számon tartott entitások a nyelvünkben, a megnevezett dolgok jelentős részénél azonban ingadozást mutatott a hozzárendelt színnév használata (pl. *vér; rózsza, toll*). A második megnevezőteszt tehát nem hozott általánosítható eredményeket a két színnév használati szabályaira nézve. Mindezek alapján a tanulmány a *vörös* alapszínnevi státusza mellett érvel, ugyanakkor korántsem tekinti lezárhatónak a (legalább) 1899 óta vizsgált problémát, és a további kutatásokhoz a számítógépes szövegtárak használatát javasolja. Ennek megfelelően a cikkhez készült utótanulmány (Kiss 2004) a két színnév használati köreinek vizsgálatát már a *Magyar nemzeti szövegtár*⁵ anyagára alapozza. Ennek a korpuszalapú vizsgálatnak az eredményei megerősítik a Kiss és Forbes (2001)-ben eredményül kapott tipikusan *piros* és tipikusan *vörös* entitások elkülönülését. A tanulmány végkövetetetésében ugyancsak megerősíti a Berlin és Kay (1969) alapvetését a *vörös* alapszínnevi státuszáról és ezáltal a magyar nyelv tizenkét alapszínnevvvel bíró, különleges voltáról.

Ez a nézet azonban nem egyeduralkodó a szakirodalomban. Mind Maclaury et al. (1997), mind pedig Uusküla és Sutrop (2007) a Berlin és Kay (1969) által használt színmegnevező tesztekét végezték el újra. Ezek a vizsgálatok azért tekinthetők megbízhatóbbnak az eredetinel, mert mindkét tanulmány az eredetinel jóval nagyobb számú adatközlőt (Maclaury et al. [1997] 10-et, Uusküla és Sutrop [2007] pedig 40-et) kérdezett meg, amelynek eredményeképp az eredetivel ellentétes következtetésre jutottak. A színnevek használati viszonyainak elkülönítéséhez és a jelen kutatás szempontjaihoz is különösen relevánsak Maclaury et al. (1997)-nek a két szinterterminus különböző konnotációiról szóló megállapításai. A 10 kísérleti alany által kitöltött kérdőívek azt mutatják, hogy a nyelvhasználók szerint a *vörös* sötétebb („darker”) és „vészjóslóbb” („more sinister”) árnyalatnak számít, ugyanakkor a szenvedély, szerelem, a forradalom és a kommunizmus, továbbá a puhaság, melegség, mélység („warmth, depth and softness”, i. m. 77) fogalmihoz kötődik. Ezzel szemben a tesztben részt vevő nyelvhasználók számára a *piros* szín fogalmi behatárolása jóval nehezebb feladatnak bizonyult. Az egyetlen, általuk egyértelműen a piroszhoz rendelhető fogalom az egészség volt.

1.1. Etimológia és konvencionális: a *piros* és a *vörös* egynyelvű szótárainkban

Bár nem nevezhetők különálló kutatásnak, a napjainkban használatos egynyelvű szótárak meghatározásai mégis alapvető viszonyítási pontként szolgálnak a két színnév használati megoszlásának,

⁵ Pontosabban annak kezdeti, 2004-es változatát használja.

jelentésköreinek az elhatárolásában. Ezek tisztázatlanságát mutatja, hogy a két szinterminus szótárainkban is jobbára egymásra vonatkoztatva, egymás árnyalataiként jelenik meg: a *piros*: „A vörösnél világosabb, élénk színű”-ként (Eöry 2007: 1264), a *vörös* pedig: „Sötét árnyalatú piros színű”-ként (Eöry 2007: 1776). Az ÉrtSz. úgy tesz különbséget a két terminus között, hogy míg a *piros*t a *vöröshöz* hasonlítja, a *vöröst* a vér színeként definiálja (Pusztai 2011: 1082, 1485). Mindez összhangban áll a *vörös* szó etimológiájával, ugyanis mind a TESz. (Benkő 1984), mind pedig az újabb keletű etimológiai szótárak (Bárczi 1994; Zaicz 2004) egybehangzó megállapítása szerint a régebbi terminus, a *vörös* a *vér* főnév származéka. A szemantikai közelséget mutatja, hogy a *vér* szó *-s* melléknévképzővel ellátott alakja a *véres* melléknév szóhasadásos párja, és az előbbi – figyelembe véve a két alak közti szabályos tövátalakítást – levezethető az utóbbiból (Benkő 1984: 1178). A színre való utalás így tehát a vér piros volta alapján fejlődött, terjesztődött ki a *vér* szóból absztrakció útján. Álláspontunk szerint ebben a folyamatban a FELTÜNŐ TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT fogalmi metonímia valósul meg. Ezeket az eredményeket az a tény is alátámasztja, hogy a piros szín több finnugor nyelvben is hasonlóképpen, a vérből vezethető le (a magyar és más finnugor nyelvek színneveinek összehasonlításáról l. Uuskula 2008). Ezek a szempontok – a történeti elsőbbség, a testi tapasztalatokra való egyértelmű visszavezethetőség – a *vörös* alapszínnev-státuszát sugallják.

Ami a *piros* szó etimológiáját illeti, ez a *pir-per* hangutánzó eredetű töveinkből (vö. *perzsel*, *pörkök*, *pörc*) alakult ki, később, mint a *vörös* (Benkő 1984: 208). A TESz. szerint: „Lehetséges, hogy a *pir-*, *per-* stb. tő igen régi nomenverbum; hangalakja eredetileg az égési sérülési folyamattal járó pattogás, ropogás hangjára utalt”, és a szót eredetileg sülés, pirítás következményeként jelentkező vöröses, barnás elszíneződés jelölésére használták, majd innen terjesztődött ki hasonló színárnyalatok megnevezésére. A két szinterminus használati köreinek elkülönítésére a TESz. is kísérletet tesz, amely kísérlet egybehangzik mind Gárdonyi (1920), mind pedig az ÉrtSz. (Pusztai 2011) konnotációkat, értékjelentéseket középpontba állító vélekedésével: „A két szó használatában főként eltérő hangulati velejárok jelentik a különbséget; a piros általában kedvesebb, kellemesebb dolgokkal kapcsolatos színbenyomásokra vonatkozik.”

2. A tanulmány céljai és hipotézisei

A fentiekből látszik, hogy a *piros* és *vörös* színnevek használati, gyakorisági és szemantikai attribútumainak elkülönítése közel sem tekinthető lezártnak, hiszen az eddigi vizsgálatok számos megválaszolatlan kérdést és egymásnak ellentmondó eredményt hagytak maguk után. Mindezeket figyelembe véve a jelen dolgozat célja, hogy kitöltse a korábbi kutatások által hagyott hézagokat, és ekképp állást foglaljon a *piros* és a *vörös* alapszínnevi státuszát illetően. Ennek érdekében a szövegnyelvészet és a kognitív nyelvészet megközelítésmódjait ötvözzük. Először is, a *Magyar nemzetű szövegtár* (MNSz) felújított, kibővített változatán, az MNSz2-n (Oravecz–Sass–Váradi 2014) végeztünk korpuszkutatást,⁶ amelyben a mai magyar *piros* és *vörös* színnevek főnevekkel alkotott kollokációit vizsgáltuk. A továbbfejlesztett szövegtár nagyobb anyagánál fogva minden eddiginél nagyobb és megbízhatóbb mintán való keresést tett lehetővé. Következő lépésként az így kapott kollokációkat, fogalmi kapcsolatokat a kognitív nyelvészet elméleti keretében elemezzük, elsősorban a fogalmi metaforák és metonimiák szerepét kihangsúlyozva a jelentésváltozásokban és a szemantikai kapcsolatok, konnotációk szerveződésében.

Megközelítésmódunk – a korpusz és a kognitív elemzés kombinációja – kiválasztásában fontos tényező volt a funkcionális-kognitív nyelvelírás egyik legmeghatározóbb alapelveinek, a használatalapúságnak a szem előtt tartása. Eszerint mind a nyelvről való, mind pedig a nyelvben kódolt tudást a nyelvhasználat alakítja, nem pedig valamilyen elvágólagos határokkal rendelkező, előre meghatározott, merev kategóriarendszer. A használatalapúság figyelembevételének természetes módszertani következménye, hogy valós, természetes nyelvhasználaton alapuló korpuszadatokból (pontosabban azok kvalitatív elemzéséből) indul ki (Gries 2006; Wong 2012). Mindezeket figyelembe véve dolgoztunk 3 fő tézise a következő.

⁶ A korpuszról és elődjéhez, az MNSz-hez képesti eltéréséről l. Oravecz–Sass–Váradi (2015).

1. Nyelvtörténeti (etimológiai) szempontból a két szinterminus közül a *vörös* a régebbi (Benkő 1948: 1178), és ennél fogva a vörösnek volt több ideje az idiomatizálódásra. Ennek alapján feltételezhető, hogy a két színnév között jelentős eltérések lesznek típus- és példánygyakorisági megoszlásaikban (*type/token ratio*). Pontosabban megfogalmazva feltételezhető, hogy alacsonyabb típusgyakorisági értékeket találunk majd a *vörösnél*, mint a *pirosnál*, hiszen a magasabb fokú idiomatizáltság behatárolja egy adott nyelvi egység használatát. Ezzel szemben a példánygyakoriságok vonatkozásában ennek az ellenkezője lesz igaz, vagyis a *vörös* esetében magasabb lesz, mint a *pirosnál*, azaz limitált számú, de gyakran használt kifejezéseket találunk majd. Ezzel szemben a *piros* esetében a *vöröshöz* képest magasabb típusgyakoriság, ugyanakkor alacsonyabb példánygyakoriság feltételezhető, ami a színnév nyitottabb, rugalmasabb használatára utal.
2. Következésképpen azt állítjuk, hogy a két színnév közül a *piros* az általánosabb, semlegesebb és ezáltal szélesebb fogalmi körben használt színnév, míg a *vörös* használata jóval kötöttebb, és meghatározott szemantikai mezőkre korlátozódik. Ebből adódóan feltételezhető, hogy a *piros* főképp az elsődleges, fizikai, külső (szín)tulajdonságot megnevező jelentésében lesz használatos, míg a *vörös* esetében ez kevésbé lesz jellemző, helyette annak jelentéskiterjesztésen alapuló, figuratív használata kerül előtérbe. Az is feltételezhető, hogy ezekben a figuratív jelentésekben a vörös etimológiai alapját képező vér fogalma (A KÖZPONTI TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT fogalmi metonímián keresztül) fontos szerephez jut.
3. Amennyiben a *piros* valóban a semlegesebb és általánosabb a két színnév közül, a *vörösr*e pedig jellemzőbb az absztraktabb, figuratív használat, akkor mindezek alapján feltételezhető, hogy a *vörös* a mai magyar nyelvben (többé) nem tekinthető alapszínnévnek.

Dolgozatunk következő, harmadik egységében ismertetjük a korpuszvizsgálat eredményeit. Ezt követően a negyedik részben a korpuszadatokat a kognitív nyelvészet elméleti keretében értelmezzük. Végül, dolgozatunk ötödik részében az egyes egységek részkonklúzióit egyesítve összegezzük eredményeinket, és következtetéseket vonunk le, amelyek alapján állást foglalunk dolgozatunk alapkérdését, a *vörös* alapszínnévi státuszát illetően.

3. A korpuszvizsgálat eredményei

Munkánk egyik legfőbb inspirációs forrása, egyben előtanulmánya Kiss (2004), amelyben a szerző elsőként használt korpusznyelvészeti adatokat az alapszínnévkérdés tisztázására. Ennek alapvetéseit követve elsőként a *piros* és a *vörös* színnevek előfordulásaira kerestünk rá az MNSz2-ben mint önmagukban álló, lemmatizált lexikai egységekre, a többi alapszínnévhez viszonyítva. Az erre a keresésre kapott gyakorisági adatokat az 1. táblázat tartalmazza.

A számokból világosan látszik, hogy a többi alapszínnévhez képest mind az ötödik helyet elfoglaló *piros*, mind pedig a hetedik helyen álló *vörös* igencsak gyakorinak számít. Ez az adat első látásra azt a benyomást kelti, hogy mind a *piros*, mind pedig a *vörös* alapszínnévnek számít, azaz alátámasztja Forbes (1979) elképzelését az alapszínnévi státusz és az előfordulási gyakoriság közti szoros korrelációról. Eszerint, ha egy színnév alapszínnév egy adott nyelvben, akkor az az előfordulási gyakoriságában is leképeződik. Ugyanakkor nem árt óvatosnak lenni ennek a feltételezésnek a kapcsán. A színnevek előfordulásaira kapott adataink szerint mind a *sötétkék*, mind pedig a *bíbor* – amelyek közül természetesen egyik sem alapszínnév – nagyobb előfordulási számmal van jelen az MNSz2-ben (a *sötétkéké* 957, a *bíboré* 758), mint az alapszínnévi státusszal rendelkező *narancssárga*. Következésképpen az alapszínnévi státusz és a gyakoriság nem minden esetben korrelálnak egymással.

Ennek megfelelően az 1. táblázat adatai alapján az egyetlen biztosan megállapítható következtetés, hogy a többi színnévhez képest mind a *vörös*, mind pedig a *piros* előfordulása gyakorinak mondható. Ahhoz, hogy közelebb jussunk a két színnév használati és ebből adódó szemantikai jellemzőinek a feltérképezéséhez, azt kell megvizsgálnunk, hogy milyen fogalmakkal milyen gyakran

fordul elő mind a *piros*, mind pedig a *vörös*, vagyis a két színnév típus- és példánygyakoriságaira kell rákérdeznünk.

1. táblázat. Színeveink előfordulási gyakorisági sorrendje az MNSz2-n végzett lekérdezés alapján

Sorrend	Színnév	Előfordulások száma az MNSz2-ben
1	fekete	40 036
2	fehér	37 357
3	zöld	24 414
4	kék	17 351
5	piros	16 857
6	sárga	13 455
7	vörös	12 760
8	barna	9 550
9	szürke	8 139
10	lila	3 981
11	rózsaszín	2 411
12	narancssárga	564

3.1. A *piros* és a *vörös* típus- és példánygyakorisági megoszlása

3.1.1. Nyers adatok

Korpuszvizsgálatunk következő lépéseként tehát a *piros*+N és *vörös*+N kollokációkra kerestünk rá az MNSz2-ben. Az eredmények ismertetése előtt szükségesnek látjuk pár módszertani megjegyzés mellett ismertetni a lekérdezés és az adatok kezelésének a menetét. A nyers adatok (*raw data*) esetében nem tettünk különbséget a színnév+főnév szintagmák és a színnév+főnév szóösszetételek között, ám később az egybeírás-különírás következményeire, illetve a lexikalizáció⁷ magasabb fokozataival együtt járó fontos szemantikai változásokra is kitérünk (l. a 3.3.-ban). Ezt a döntésünket indokolja az is, hogy a korpuszpéldák tanúsága szerint egyrészt a természetes nyelvhasználatban a nyelvhasználók nem minden esetben konzekvensnek az egybeírás-különírás tekintetében, emiatt viszont nem szerettük volna „elvezíteni” a helytelenül írt formákat. A másik fontos tényező – és ez részben magyarázatot ad a helyesírási bizonytalanságokra –, hogy a kollokáció > egybeírás nyelvünk egyik legdinamikusabb és leggyakoribb lexikalizációs folyamata. Továbbá a korpusz jelentős részben tartalmaz a szinkrón nyelvhasználattal nem teljesen egyező irodalmi szövegeket is, így például a *vörösbor* szavunk a *vörös bor* alakjában is előfordul. Hasonlóképpen, az elemzésnek ebben a kezdeti szakaszában nem tettünk különbséget sem az azonos fogalmak kétféle írásmódja között (pl. *vörös terror* vs. *vörösteror*), sem pedig az olyan konstrukciók esetében, ahol éppen az írásmódbeli különbség különít vagy különíthet el két különböző fogalmat (pl. *pirospon* vs. *piros pont*). A teljességre törekvés mellett ugyanakkor nem vettük figyelembe a keresés tulajdonnévi találatait (földrajzi nevek, keresz- és családnevek, felhasználói nevek). Szintén kiiktattuk a 10 vagy annál kevesebb előfordulású adatokat. Az így lefuttatott keresésünk eredményeit a Függelék tartalmazza.

Ami ezekből az adatokból rögvest feltűnik, hogy a *piros* jóval több fogalommal kerül kapcsolatba, és alkot kollokációt, mint a *vörös*. Számokban kifejezve, előbbi típusgyakorisági értéke 126, míg utóbbié csupán 96, vagyis a *piros* 24%-kal több főnévvel alkot kollokációt, mint a *vörös*. Ami a típus- és példánygyakoriság megoszlását illeti, a *piros* nagyobb típus-, az egyes típusokon belül

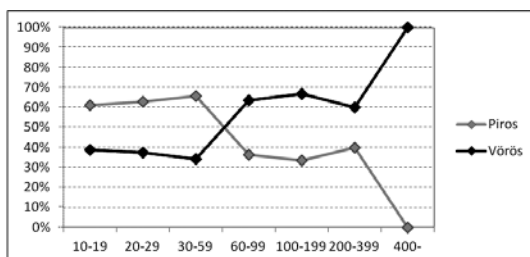
⁷ Dolgozatunkban a lexikalizáció terminust Bauer (1983: 55–9) értelmében használjuk, és az idiomatizáció folyamatával párhuzamosnak tartjuk.

viszont kisebb példánygyakorissággal rendelkezik. A *vörös* esetében ez a megoszlás éppen ellenkező tendenciát mutat: alacsonyabb típusgyakorisságot, ezeken belül viszont magasabb példánygyakorisságot. Az ide vonatkozó számadatokat a 2. táblázat összegzi.

2. táblázat. Piros/vörös típusok gyakorisági tartományaik szerint

A típusok gyakorisági tartománya	<i>piros</i> +N	<i>vörös</i> +N
10–19 között	63	40
20–29 között	27	16
30–59 között	23	12
60–99 között	8	14
100–199 között	4	8
200–399 között	2	3
400–	0	3

Ennek első oszlopa a típusgyakorisság egyes tartományait mutatja, a második és a harmadik oszlop pedig azt, hogy hány *piros* és *vörös* típusadat tartozik ezekbe a tartományokba. Következő lépésként minden gyakorisági tartományban (l. az első oszlopot) kiszámoltuk a *piros* és a *vörös* százalékos arányát (tehát, ha egy adott tartomány 100%-ot képvisel, akkor abban milyen arányban oszlik meg a két színnév). Ennek grafikus ábrázolása az 1. ábrában található.

1. ábra. A piros és vörös típusok gyakorisági tartományok szerinti százalékos aránya

Az ábrára nézve egyből feltűnik, hogy a két színnév gyakorisági viszonyai ellentétes tendenciát mutatnak. Azaz a *piros*nál a *vöröshöz* képest jóval nagyobb arányban vannak jelen az alacsony típusgyakorisságú tartományok (10–19-es, 20–29-es), ezért „indul felülről” a grafikonon. Ahogy a típusgyakorisság növekszik (pl. 30–59-es, 60–99-es tartományok), úgy csökken a tartományokban a *piros* aránya. (Tehát fordítottan arányos a típusgyakorissági tartományok növekedésével.) Ezzel szemben a *vörös* esetében ennek a tendenciának pont az ellenkezője figyelhető meg: a *piros*hoz viszonyítva az alacsonyabb típusgyakorissági tartományokban a *vörös* jóval alacsonyabb százalékban van jelen, és minél magasabb gyakorisági tartományhoz érünk, annál magasabb ez az érték. A *vörös* vonatkozásában tehát a típusgyakorissági tartományok növekedése egyenesen arányos a *vörös* bennük elfoglalt százalékos arányával. Mint láthatjuk, a két, egymással ellentétes tendencia metszete (a fordulópont) a 60–99-es tartományban következik be, itt a *vörösnél* 14, a *pirosnál* viszont csupán 8 típusadatot regisztráltunk. A Függelékéből az is kiténik, hogy jelentős különbség van a két színnév között a legmagasabb példánygyakorisság vonatkozásában is. A *piros*hoz tartozó legmagasabb példánygyakorissági adat 356 (a *piros lámpa* fordul elő ennyiszor), míg ez a szám a *vörösnél* 1872 (a *vörös kereszt* fordul elő ennyiszor).

Ezek az adatok beigazolni látszanak azt a hipotézisünket, amely szerint a *vörös* típusgyakorissága a *piros*éhoz képest alacsonyabb lesz, míg az ezekhez tartozó példánygyakorissági értékek

magasabbak. Ezt a feltevésünket igazolni látszik, hogy a *piros* valóban a fogalmak tágabb körével kerül asszociációs viszonyba, és alkot kollokációkat, mint a *vörös*, ami az adataink alapján úgy tűnik, hogy a fogalmaknak egy jóval behatároltabb körével kerül kapcsolatba. Ezek az asszociációk viszont jóval kötöttebbek, köszönhetően a nagyszámú példánygyakoriságnak.

Véleményünk szerint az ezek mögött a tendenciák mögött meghúzódó magyarázat a következő. Mivel – mint ahogy arról már az előzőekben is szó volt – a két szinterminus közül a *vörös* a régebbi, esetében a lexikalizáció/idiomatizáció folyamata szükségszerűen hosszabb, úgy is mondhatnánk, hogy a *vörös*nek a *piros*hoz képest több ideje volt lexikalizálódni, ezáltal az idiomatizációnak a *piros*énál magasabb fokára jutott el. Ennek következményeképpen a használata jóval kötöttebb a *piros*énál. További jellemzőjük ezeknek a kollokációknak, hogy előfordulásuk a mindennapi nyelvben gyakorinak mondható.⁸

Mindezek alapján fölmerül a kérdés, hogy feltételezhető-e bármiféle kapcsolat a típus- és példánygyakorisági megoszlás és a produktivitás között. Vagyis miért van az, hogy a jóval magasabb példánygyakorisággal rendelkező *vörös* sokkal kevésbé produktív, mint a *piros*. Bybee (2011: 119) szerint a produktivitás nem a példány-, hanem a típusgyakoriságon alapul: „A már létező típusok száma közvetlenül befolyásolja annak a valószínűségét, hogy az adott minta hatással lesz-e az új (nyelvi) elemekre is.” („The number of existing items that a pattern applies to bears a direct relation to the probability that it will affect new items.”) Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy az újonnan alkotott szerkezetekben a *piros* nagyobb valószínűséggel szerepel majd, mint a *vörös*, hiszen a nagyobb típusgyakoriság rugalmasabb, nyitottabb használatot tesz lehetővé. Ez két fő okra vezethető vissza. Először is, a magasabb típusgyakoriság az elemezhetőség magasabb fokát teszi lehetővé – tehát a nyelvhasználók könnyebben azonosítják és általánosítják az adott nyelvi mintát. Ezzel szemben a gyakran előforduló, tehát magas példánygyakorisággal rendelkező szerkezetek – ahogy arról már az idiomatizálódás kapcsán már volt szó – bizonyos fokú autonómiára tesznek szert, ezáltal kiemelkednek a többi, hasonló szerkezet közül (l. a színimával fel nem cserélhetőség kritériumát) („frequently occurring structures achieve a certain autonomy from related forms” (Bybee 2011: 125). A *vörös*re vonatkozóan ez annyit jelent, hogy a begyakorlottság, idiomatizálódás magasabb fokán állva már kevésbé transzparens az elemzés számára, ennél fogva kevésbé alkalmasak új minták létrehozására. Összességében a második, kollokációkat vizsgáló lekérdezésünk eredményei alapján az a következtetés vonható le, hogy a *piros* több olyan újonnan keletkezett kifejezésben használatos, amelyek – éppen az újonnan keletkezett voltuknál fogva – alacsony példánygyakorisággal rendelkeznek. Ezzel szemben a *vörös* hajlamosabb a lexikalizáció és az idiomatizáció magasabb fokán álló, ennél fogva kötöttebb, ugyanakkor gyakori, tehát magas példánygyakoriságú szerkezetekben előfordulni.

Itt érdemes kitérni azokra a kollokációkra, amelyek főnévi tagja mindkét színnév mellett előfordultak. A *vörössel* kollokációt alkotó főnevek mintegy egyharmada a *piros* mellett is előfordul, ugyanakkor a *pirossal* kollokációt alkotó főneveknek csupán az egynegyede fordul elő a *vörössel* is. Ez a látszólagos ellentmondás a két színnév eltérő típusgyakorisági értékeivel magyarázható. A 3. és 4. táblázatban összegezzük ezeknek a mindkét színnévnél előforduló kollokátoknak a típus- és példánygyakorisági megoszlását/megoszlásait.

Még a kvalitatív elemzés hiányában is feltűnő, hogy azokban az esetekben, ahol a *vörös* a domináns – közülük az első öt főnév csökkenő sorrendben: *kereszt*, *bor*, *csillag*, *zászló* és *fény* – a *piros* előfordulása kevésbé gyakori (vö.: *kereszt*: 15 vs. 1872 példány; *bor*: 34 vs. 1157 példány; *csillag*: 16 vs. 329 példány; *zászló*: 102 vs. 222 példány; *fény*: 45 vs. 106 példány).⁹ Hasonlóképpen, azokban a szerkezetekben, ahol a *piros* a domináns – ugyancsak az öt leggyakoribb, csökkenő sorrendben: *lámpa*, *pont*, *szín*, *rózsa* és *folt* – a két színnév megoszlásában jóval kevésbé éles a kontraszt (vö.: *lámpa*: 356 vs. 19 példány; *pont*: 228 vs. 12 példány; *szín*: 113 vs. 109 példány; *rózsa*: 95 vs. 88 példány; *folt*: 85 vs. 82 példány). Érdekességük ezeknek a szerkezeteknek, hogy az idiomatikus

⁸ Mind az etimológia, mind pedig az ide vonatkozó régebbi szakirodalom (Csapodi 1899; Gárdonyi 1920; Kenedy 1921) azt sugallja, hogy a két színnév megoszlása napjainkig számos változáson ment keresztül. Természetesen a piros és vörös színevek szemantikájának teljes körű elemzése nem nélkülözheti ezeknek a változásoknak a részletes feltárását. Egy ilyen jellegű munka azonban a szinkron nyelvtanra korlátozódó dolgozatunk kereteit.

⁹ Az első szám a *pirossal* alkotott kollokációk példánygyakoriságát mutatja, míg a második – kontrasztképp – a *vörössel* alkotott szerkezetekét. Erre a disztribucionális viszonyra Kiss (2004: 163) is kitér.

jelentésű *piros lámpa* és *piros pont* konstrukciókat követően zuhanásszerűen csökken az ezeket követő *piros+N* kollokációk példánygyakorisága (ez főleg a *rózs*a és a *szín* esetében látványos, ahol a *pirossal* és a *vörössel* alkotott kollokációk száma csaknem megegyezik). Mindent egybevetve, ezek az eredmények igazolják azt a feltevésünket, hogy a *vörös* használata inkább lexikalizálódott, kötött szerkezetekre jellemző, ezzel szemben a *piros* használata rugalmasabb és nyitottabb.

3. táblázat. *Pirossal és vörössel is előforduló főnevek.*
A 10 leggyakoribb vörössel előforduló típus

Típus	A vörössel előforduló példányok száma	A pirossal előforduló példányok száma
kereszt	1 872	15
bor	1 157	34
csillag	329	16
zászló	222	102
fény	106	45
szín	109	113
rózsa	88	95
folt	82	85
szőnyeg	71	40
arc	61	60

4. táblázat. *Pirossal és vörössel is előforduló főnevek.*
A 10 leggyakoribb pirossal előforduló típus

Típus	A pirossal előforduló példányok száma	A vörössel előforduló példányok száma
lámpa	356	19
pont	228	12
szín	113	109
zászló	102	222
rózsa	95	88
folt	85	82
virág	82	20
ruha	64	20
arc	60	61
szalag	53	18

3.1.2. Összetételek vs. szintagmák

Bár adataink morfológiai elemzése – vagyis a szintagmák és a szorosabb szemantikai összetartozást kifejező összetételek közti kvantitatív és kvalitatív különbségtétel – kétségkívül fontos és releváns kérdés a lexikalizációs folyamatok és ezáltal az alapszínnevség vonatkozásában is, ez a kérdés nem nélkülözi a problémákat. Ahogy arra már fentebb utaltunk, ezeknek a szerkezeteknek a helyesírása a korpuszban messze nem tekinthető konzisztensnek. Ez azt jelenti, hogy csak egy kvalitatív – tehát minden egyes *piros+N* és *vörös+N* konstrukció minden egyes kontextusára kiterjedő – szemantikai elemzés alapján lehetne elkülöníteni, hogy az egybeírás-különírás mely esetekben adekvát, és mely esetekben tudható be szimplán helyesírási hibának vagy éppen egy nem szinkrón nyelvállapot

manifesztumának (l. pl. a *vörös bor* alakokat). Ilyen részletekbe menő elemzésre a jelen dolgozat keretei között nincs módunk. Amivel viszont szolgálhatunk, az egy sor, a típusadatok általánosításán alapuló átmeneti következtetés. A következőkben tehát elemzéseink azon az általánosításon alapulnak, hogy minden *piros*N és *vörös*N szerkezetet szóösszetételként, míg valamennyi *vörös*+N és *piros*+N szerkezetet szintagmaként értelmezzük, fenntartva az ettől való esetleges eltérések lehetőségét a fent ismertetett okoknál fogva.

Mindezeket szem előtt tartva, az összetételek vs. szintagmák vonatkozásában először kiszámoltuk az összetételek és a szintagmák megoszlását az összesített típusgyakoriságok vonatkozásában. Az eredmény jócskán aszimmetrikus a két színnév között. A *piros* esetében 125 db *piros*+N (tehát szintagma) és csupán 3 db *piros*N (tehát összetétel) fordul elő. Ezzel szemben a *vörösnél* ez az arány jóval kiegyenlítettebb: 85 : 21-hez. Mindezt talán még egyértelműbben fejezik ki a százalékok: a *pirossal* alkotott kollokációk 98%-a szintagma, míg a *vörös* esetében ez csak 80% – utóbbi esetben tehát minden 5. kollokáció szóösszetétel. A 3 *pirossal* alkotott összetétel a *pirospaprika* (171), a *pirospon*t (57) és a *pirosbetli* (33). Az 5 leggyakoribb *vörössel* alkotott összetétel a *vöröskereszt* (1822), a *vörösbor* (922), a *vöröshagyma* (398), a *vörösréz* (138) és a *vörösbegy* (94). Ezek a számok még beszédesebbek, ha a példánygyakoriságok vonatkozásában nézzük őket. Mindent összevetve, az összes általunk vizsgált, *piros*+N kollokációknak csupán mintegy 6%-a, míg a *vörössel* alkotott összes, általunk vizsgált kollokációk 52%-a szóösszetétel.¹⁰ Ez az adat további alátámasztást nyújt abbéli feltételezésünknek, hogy a *vörös* előfordulása a lexikalizáció magasabb fokán álló szerkezetekben (a jelen elemzésre vonatkoztatva: szóösszetételekben) jellemzőbb. Ezekben a kötöttebb, idiomatizálódott szerkezetekben az összetevők jóval rögzültebb szemantikai viszonyt hoznak létre egymással, mint a *pirossal* alkotott szerkezetek esetében, ahol az összetevők között lazább, szervetlenebb a kapcsolat, és így a lexikalizáció alacsonyabb foka jellemző. Ez a fajta megoszlás a *piros* szélesebb szemantikai tartományát jelzi, ami a színnév általánosabb használatával jár együtt – ez utóbbi pedig szükségszerűen magával hozza a további *piros*+N minták megjelenését.

4. A *piros* és a *vörös* szemantikai elemzése

Az eddigi vizsgálataink tehát azt mutatják, hogy a *piros* a fogalmak és nyelvi leképeződéseik, a kifejezések egy szélesebb körében, változó gyakorisággal használatosak. Ezzel szemben a *vörös* használata egy szűkebb fogalmi körre korlátozódik, és ezekkel kötöttebb, viszont gyakran használt kifejezéseket hoz létre.

Ezek az eredmények, ahogyan azt a fentiekben láthattuk, fontos relevanciával bírnak a *piros* és a *vörös* jelentésviszonyaiban is. Először is, a fenti adatok alapján az a következtetés vonható le, hogy a *piros* magas típus- és alacsony példánygyakorisági megoszlásának köszönhetően főképp az elsődleges, fizikai, nem figuratív értelmében van jelen a nyelvhasználatban, és entitások külső (szín) tulajdonságát jelöli. Másrészt, és ezzel szemben, feltételezhető, hogy az alacsony típus- és magas példánygyakorisági megoszlásánál fogva a *vörös* a *piros*nál kevésbé használatos ebben az elsődleges, a *piros*nál sötétebb színárnyalatot jelölő, fizikai jelentésében, helyette sokkal inkább a figuratív jelentései dominánsak. Ugyanitt az is előrebocsátható, hogy a *vörös*nek ezek a figuratív jelentései nem önkényesek és egymástól függetlenek, hanem fogalmi metonimiák kapcsolják őket egymáshoz.

Korábban már utaltunk rá, hogy mivel az általunk használt korpusz igencsak tekintélyes méretű, dolgozatunknak nem célja a *pirossal* és a *vörössel* alkotott kollokációk részletes, példányokra és egyedi kontextusokra kiterjedő elemzése, hiszen a minden egyes *piros*+N és *vörös*+N konstrukció referenciális viszonyainak vizsgálata jócskán szétfeszítené dolgozatunk kereteit. Mindezek alapján úgy döntöttünk, hogy a *piros* és a *vörös* szemantikai jellemzőiről alkotott hipotéziseinket a Függelék alapján, tehát pusztán a típusadatokat alapul véve, dekontextualizált formájukban vizsgáljuk. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy az így kapott adatok a túláltalánosítás veszélyét hordozzák magunkban, és így a részletekbe menő szemantikai elemzést nem teszik lehetővé. Ez azonban nem is célunk. Helyette sokkal inkább arra törekszünk, hogy megvilágítsuk a lehetséges korrelá-

¹⁰ Mindez a konkrét számok tükrében: a *piros* 4187-es összes előfordulása közül csupán 261 összetétel található. A *vörös* esetében ez az arány 7924 : 4124.

ciókat a színnevek gyakoriságaira, típus-példány eloszlásaira és jelentéstartományaikra vonatkozó általános tendenciák között. Ugyanakkor reméljük, hogy a jelen következtetések további – a mostaninál részletesebb – elemzéseket inspirálnak majd a *piros* és *vörös* pontos és részletes szemantikai viszonyait illetően.

4.1. *Piros*

4.1.1. A *piros* mint külső, fizikai tulajdonság

A *pirossal* alkotott szerkezetek szemantikai elemzése alapján elmondható, hogy a *piros*+N kifejezések jelentéstartományára vonatkozó első feltevésünk beigazolódott. Vagyis a Függelék által tartalmazott típusok döntő többségében a *piros* az általa módosított entitás külső szintulajdonságát jelöli. Ami ezeket a *pirossal* kollokációs viszonyba lépő entitásokat illeti, közülük a két legnagyobb szemantikai csoport (mindkettő az összes típus kb. egy ötödét teszi ki) 1. a ruhadaraboké (ügymint: *ruha, gomb, sál, szoknya, kabát, topánka, kalap* stb.) és 2. az ember által készített tárgyaké (ügymint: *bicikli, filctoll, ceruza, labda, pad, gyertya* stb.). Továbbá a *piros* gyakran jelenik meg növényt jelölő főnevek mellett, mint a *paprika, rózsza, alma, szegfű, tulipán, virág, bogyó, paradicsom, pipacs, gyümölcs, cseresznye, ribizli, szírom*. Ez utóbbi példák két szempontból is figyelemreméltók. Egyrészt ezek a főnevek – a *paprika* kivételével – csak virágokat és gyümölcsöket jelölnek, közülük is olyanokat, amelyek igen gyakornak és általánosnak számítanak Magyarországon. Másrészt a *pirossal* alkotott kollokációik egyike sem jelöl egy bizonyos fajtát (tehát ezek a *piros*+növénynév szerkezetek nem lexikalizálódtak), a *piros* módosítóként csupán a külső szintulajdonságukat írja le. Ugyanakkor a gyümölcsök esetében (*alma, bogyó, cseresznye, ribizli*) a *piros* az érettségüket is jelzi, vagyis, hogy készek a fogyasztásra (szemben az éretlenséget jelölő *zölddel*). Ennek alapján az a következtetés vonható le, hogy a *piros* ezekben a kifejezésekben az érettség pozitív fogalmához társíthatók.

Az általunk vizsgált korpuszban szintén gyakran fordul elő a *piros* testrészek mellett: *arc, szem, vér, száj, orr, fej, bőr, alak, nyelv, tenyér*. A testrészpéldák érdekessége (főképp az *arc, bőr, ajak, nyelv, orr* vonatkozásában), hogy ezekben az esetekben a *pirosság* az egészséges pír értelemben van jelen, azaz végső soron az egészségesség letéteményesei. Arra, hogy nyelvünkben a *pirosság* és az egészség/egészségesség kifejezésére is használatos, már Maclaury et al. (1997) is felfigyelt. Ez a kapcsolat vélhetően a vér és a piros szín metonimikus kapcsolatára vezethető vissza (amely a FELTŰNŐ (SZÍN)TULAJDONSÁG AZ ENTITÁS/KATEGÓRIA HELYETT fogalmi metonímiát valósítja meg, amelyben így a szín maga áll az ilyen színű kategória, a vér helyett). A fogalmi metonímia tapasztalati alapja, hogy a vérbőség a jó egészség jelének tekinthető. A Függelékből az is látszik, hogy a vér csakis a *pirossal* alkot kollokációt, a *vörössel* nem, annak ellenére, hogy utóbbinak etimológiai alapja éppen a vér. (Ehhez az érdekes „helycserés” jelenséghez a 4.2.1-ben fogunk visszatérni.) A vérről való konceptuális kapcsolat azonban – bár visszavezet a színnév használatának tapasztalati alapjaihoz – önmagában nem ad magyarázatot a *piros* használatának arra a feltűnő sajátosságára, hogy még a fizikai, elsődleges jelentéseiben is szinte kizárólag pozitív fogalmak (egészség, érettség) kötődnek hozzá (l. ezzel kapcsolatban Pusztai [2011] szótári szócikkét is). Ennek magyarázatára a későbbiekben kerül sor.

4.1.2. A *piros* jelentéskiterjesztésen alapuló, figuratív jelentései

A két legfontosabb *piros*hoz társítható figuratív jelentés a „jutalom, érdem”, ahogy a *piros pont* esetében látható, és a „figyelmeztetés”, mint ahogy az a *piros lap, piros lámpa, piros jelzés* kifejezésekben manifesztálódik. Ezek a jelentéskiterjesztésen alapuló, figuratív jelentések szintén visszavezethetők a *piros* „külső szintulajdonság” alapjelentésére. Utóbbira nyújt potenciális magyarázatot Allan (2009: 631) észrevétele, aki szerint általánosságban megfigyelhető, hogy fogalmi rendszerünkben a *piros* gyakran kapcsolódik össze a veszéllyel. Szerinte ez a kapcsolat szintén arra az archetipikus tapasztalatra vezethető vissza, hogy a *piros* a vér színe (tehát valójában ezt a figuratív jelentést ugyancsak a fenti (SZÍN)TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT fogalmi metonímiára vezeti visz-

sza). Ezt a magyarázatot a magyar *piros* vonatkozásában ugyanakkor problémásnak tarjuk, hiszen ebben az esetben a *vér* szavunkból származó *vörös* ugyanilyen joggal és valószínűséggel alkothatna kollokációt a *lap*, *lámpa* stb. főneveinkkel. Mindez azt sugallja, hogy a *piros lap*, *piros lámpa*, *piros jelzés* konstrukciók motivációját máshol kell keresnünk.¹¹

A kognitív pszichológiai megfigyelések nemcsak azt támasztják alá, hogy a piros az egyedfejlődés során először megkülönböztetett szín (ez a csecsemők nagyjából 4 hónapos korára tehető), hanem azt is, hogy a piros a fizikailag és pszichológiailag legfeltűnőbb szín (I. Bornstein [1975] és Ratliff [1976]). Következésképpen szembetűnőségének és kimagasló kognitív szalienciájának köszönhetően (I. Uusküla és Sutrop [2007]-et a színek kognitív szalienciájának összehasonlításáról), a piros fokozottan ideális figyelemfelhívó színek, vagyis – többek között – arra, hogy veszélyes, ártalmas dolgokra hívja föl a figyelmünket. Innen eredeztethető tehát nézeteink szerint a *piros* figyelemzavar, potenciális veszélyhez (annak jelzéséhez) köthető jelentése. Mindezek mellett még mindig tartja magát a kérdés, hogy a magyarban miért a *piros* és miért nem a *vörös* használatos ebben az értelemben. Meglátásunk szerint a *piros lámpa* és a *piros jelzés* motivációja arra az eredeti perceptuális distinkcióra vezethető vissza, amely a *pirost* a világosabb, a *vöröst* a (*piros*hoz képest) sötétebb árnyalatnak felelteti meg. Ennek folyamánya, hogy a világosabb árnyalat (a *piros*) jobban látható, könnyebben észlelhető, mint a sötétebb (a *vörös*) – ez a könnyebben észlelhetőség tételezhető föl abban is, hogy a közlekedési lámpák fénye is a világosabb (azaz a *piros*) és nem a sötétebb (azaz a *vörös*) árnyalat. Ehhez kapcsolódik a szabálytalan(kód) játékoszt az esetleges eltiltását kilátásba helyező *piros lap* kifejezés motivációja is. Itt feltehetőleg a HATÁS AZ OK HELYETT fogalmi metonímiára vezethető vissza a *piros* használata, amennyiben, ha egy adott cselekvés veszélyes, akkor annak gyakorlása vagy folytatása tiltott (hiszen emberek megsérülhetnek benne és általa stb.). Következésképpen esetünkben az ok (a pirossal jelölt veszélyes cselekvés) áll a hatás/okozat (a cselekvéstől való eltiltás) helyett. Egy másik értelmezés szerint az ok állhat a potenciális eredmény, vagyis a sérülés és az esetlegesen ezzel járó vérzés, vér helyett is (ebben az esetben a CSELEKVÉS AZ EREDMÉNY HELYETT metonímiával van dolgunk). Ez az értelmezés a metonimikus lánc (*metonymic chain*) kezdőpontjához vezet minket vissza, a FELTŰNŐ (SZÍN)TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT (PIROS A VÉR HELYETT) fogalmi metonímiához. Véleményünk szerint a *piros pont* fogalmi motivációja is a piros nagyfokú fizikai és pszichológiai-kognitív feltűnőségével magyarázható, hiszen ez teszi a színt alkalmassá arra, hogy erős kontrasztot alkothasson a büntetést, rossz teljesítményt jelző *fekete pont* feketéjével.

4.2. Vörös

4.2.1. A vörös mint külső, fizikai tulajdonság

A *vörös* bár szintén előfordult külső, fizikai (szín)tulajdonságot jelölő funkciójában, a *piros*hoz viszonyítva a *vörös* színnévként ez a jelentése több szempontból is eltérést mutat. Az egyik ilyen eltérés, hogy a *vörös* mint külső színtulajdonság csak nagyon kis mértékben, alig fordult elő a *pirossal* jellemzően kollokációt alkotó szemantikai csoportokkal: a ruhadarabokkal és ember által készített tárgyakkal. Gyakran fordult viszont elő természetes, organikus anyagokkal (mint a *bor*, *hús*, *föld*, *iszap*, *homok*, *agyag*, *réz* stb.). Ami a *vörös*nek a növénynevekkel való előfordulását illeti, ezeknek a kollokációknak a többsége lexikalizálódott, amennyiben egy külön faj, fajta elkülönítésére szolgálnak. Ilyen a *vöröskáposzta*, *vörös áfonya*, *vörösfenyő*, *vöröshagyma* vagy *vöröshere*. Szintén jellemzőjük ezeknek a konstrukcióknak, hogy a tényleges színük mind a konvencionálisan *vörös*-ként, mind pedig a konvencionálisan *piros*ként meghatározott színektől nagyfokú eltérést mutatnak: a *vöröskáposzta* és a *vöröshere* valódi színe lilásabb árnyalat, a *vöröshagyma* pedig valójában narancssárgás-barnás színű. Ilyen eltéréseket a *piros* által módosított főnevek csoportjánál nem találunk, hiszen például a *piros alma* és a *piros pipacs* valóban a prototipikus pirosként meghatározott árnyalatban pompáznak. További érdekes különbség a két színnév viszonyában, hogy míg a *piros* kizárólag virágok és gyümölcsök módosítóiként szerepel, a *vörös* főképp zöldegekre, fákra

¹¹ Ugyanakkor a *vörös lámpa* -s képzés alakjának egyértelműen szexuális konnotációi vannak, l. például *vöröslámpás nyeged/ház*. Erről részletesebben a 4.2.1.-ben lesz szó.

és fűszernövényekre vonatkozik. (az egyetlen vörössel együtt álló virág a rózsza és annak fölrendelt kategóriája, a virág).

Hasonló különbségek figyelhetők meg az állatnevek szemantikai mezőjében is. Ami a piros állatnevekkel való előfordulását illeti, nagyon csekély számú – csupán öt – találatot kaptunk (*lő, madár, csikó, bogár, hal*), amelyek közül – csakúgy, mint a növénynevek esetében – egyik sem lexikalizálódott, azaz nem jelöl speciális fajokat. Ezzel szemben a vörössel módosított állatnevek – a vörös+növénynév konstrukciókhoz hasonlóan – meghatározott állatfajokat jelölnek, például *vörösbegy, vöröshangya, vörös kánya, vörös vércse, vörös róka*. További hasonlóság az előző, vörös+állatnevek csoporttal, hogy ezekre az entításokra is igaz, hogy a valódi színük igen távol állnak a vörös (vagy akár a piros) konvencionálisként meghatározott színárnyalatától, hiszen ezek az állatok a valóságban vagy inkább narancsos, vagy pedig barnás színűek.

A vörös testrészekkel is gyakran előfordul, l. a Függelék *köröm, bőr, haj, kéz, fej, arc, szem* típusadatai. Közülük a *bőr, fej, szem, arc* – mint láthattuk – a pirossal is előfordult, ezeknek a testrészeknek a különböző színnevekkel való előfordulásaihoz azonban más-más konnotáció társul. A köztük lévő jelentésmegoszlásra, ahogy arról már az 1.1.-ben is szó volt, Pusztai (2011: 1485) is felfigyelt. Meghatározása szerint ezek a testrészek intenzív érzelmek (pl. düh, hőség, láz, fizikai megerőltetés) következtében válhatnak vörössé, tehát sosem természetes állapotuk szerint azok (ezzel szemben – mint ahogy a 4.1.1.-ben láthattuk – a *bőr, az arc* és a *nyelv* éppen az egészségességük jeléül lehetnek pirosak). Érdekes továbbá a vörös színnév kapcsolata etimonjával, a vérről. Korpuszunkban a vörös vér konstrukció nem fordult elő, a vér csak a másik színnévvel, a pirossal alkotott kollokációt.¹² A vér specifikusabb szintű leírásai: a vörös vértést és a vörös vérséjt azonban kizárólag a vörössel és nem a pirossal fordultak elő. Szintén a vérré vezethető vissza a vöröskereszt kifejezésünk is. Összességében a testrészekre vonatkozóan elmondhatjuk, hogy bár a vörös (SZÍN)TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT metonímia a vörös esetében is jelen van a szinkrón nyelvhasználatban, a pirossal ellentétben a „vérről teliség, vérről telítettség” ezekben a kifejezésekben semmiféle pozitív konnotációt (mint az egészségesség, termékenység a pirosnál) nem hordoz.

A vörösnek egy közös alapra visszavezethető jelentésköre mutatkozik meg a vörös köröm, vörös rüzs, vörös lámpa kollokációkban. Ezekben az esetekben a vörös egyértelműen szexuális konnotációt hordoz. A kérdés tehát, hogy honnan eredeztethető a vörös kapcsolata a szexualitással. Allan (2009: 631) érvelése szerint a vörösre rüzsözött ajkak azért hordozhatnak szexuális szimbolikustartalmat – egyúttal férfiak azért nem viselnek vörös rüzsöt – mert „a vörös és fényes ajkak egy vérbő vulvát szimbolizálnak (“red and glossed lips model an engorged vulva”). Ebben az esetben egy újabb metonimikus láncsal van dolgunk, ahol a vörös – A (SZÍN)TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT fogalmi metonímia megvalósulásaképp – a vérbőség helyett áll, ez pedig (a HATÁS AZ OK HELYETT metonímiát megvalósítva) a szexuális vágykeltés helyett áll. Ezzel szemben a szexualitás csak marginális formájában jelenik meg a piros konnotációi között: a piros tojásban, amely hagyományosan a nők húsvéti ajándéka a férfiaknak. Itt azonban fontos leszögezni, hogy ez a szimbolikus tárgy elsődlegesen a termékenységet jelképezi, nem pedig a szexualitást – ezért sem érezzük zavarba ejtőnek vagy meghökkentőnek, sőt kifejezetten tipikusnak számít, hogy gyerekek is adhatják vagy kaphatják.

4.2.2. A vörös jelentéskiterjesztésen alapuló, figuratív jelentései

A vörös kifejezetten gyakori a valamilyen módon a forradalomhoz és a kommunizmusozhoz köthető fogalmak – nevezetesen a *csillag, zászló, khmer, katona, terror, hadsereg, lobogó, diktatúra, őr-ség* – mellett. A színnév kapcsolódása a forradalomhoz értelmezésünk szerint egy háromelemű metonimikus láncban testet öltő, feltehetően univerzális motivációs faktorra vezethető vissza. Ennek a láncnak első eleme a mindkét színnév elsődleges jelentéskiterjesztéseit motiváló (SZÍN)TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT (vagyis a VÉR SZÍNE A VÉR HELYETT) fogalmi metonímia. Következő lépésként egy további fogalmi metonímia vezet tovább a forradalom céljelentéshez: a vér a sérülés, vérontás

¹² Ezek a piros vér példák azonban szinte kizárólag csak irodalmi kontextusban, azok közül is emelkedett, hazafias hangulatú szövegekben fordultak elő. Ez az eredmény tovább igazolja a Pusztai (2011) által is megfigyelt tényt a piros domináns pozitív konnotációról.

helyett áll – ezt a metonimikus figyelemáthelyeződést (*metonymic meaning shift*) a HATÁS AZ OK HELYETT fogalmi metonímia motiválja. A lánc harmadik, egyben utolsó darabjaként a sérülés/vérontás fogalmi nyújtanak mentális hozzáférést a forradalom kevésbé kézzelfogható, absztrakt és komplex fogalmához, az EREDMÉNY A CSELEKVÉS HELYETT fogalmi metonimiát megvalósítva ezáltal. Ez utóbbi esetben a korreláció alapja a forradalmakról alkotott kulturális tudásunknak az a része, amely szerint a forradalmak gyakran járnak személyi sérüléssel, szélsőségesebb esetekben (akár) halállal. A legérdekesebb ide vonatkozó kérdés, hogy a két színnév, a *piros* és a *vörös* közül miért az utóbbi kapcsolódik rendszeresen a forradalomhoz köthető fogalmakhoz?

Meggyőződésünk szerint az erre a kérdésre adható válasz a két színnév fizikai alapjelentése által konvencionálisan jelölt árnyalatok közötti perceptuális különbségekre vezethető vissza. Ahogy a *Bevezetőben* összefoglaltuk, mind a színnévkérdésről szóló szakirodalom korai darabjai (Csapodi 1899; Kenedy 1921), mind a színárnyalatok fizikai megkülönböztetését célul kitűző kutatások (Mclaury et al, 1997), mind pedig a napjainkban konvencionálisnak számító, sztedernd nyelvhasználatot tükröző akadémiai állásfoglalás (Pusztai 2011) szerint a *piros* hagyományosan a világosabb, míg a *vörös* a sötétebb színárnyalatot jelöli. Számos, a színneveket vizsgáló tanulmány (Philip 2006; Szlávi 2008; Allan 2009) alátámasztja azt a tényt, hogy a sötétebb színek negatív fogalmak megalkotására és jellemzésére használatosak, míg a világos színnevek gyakrabban kapcsolódnak pozitív fogalmakhoz. (Így hát nem meglepő, hogy Mclaury et al. [1997: 77] színjellemző tesztjében a tesztalanyok a *vöröst* a *piroshoz* képest „vészjóslóbb” [„more sinister”] árnyalatként írták le.)

Mindez nemcsak azt világítja meg, hogy miért éppen a *vörös* köthető a forradalom nem túl pozitív fogalomköréhez, hanem egyúttal az általános tendenciát is, amelybe a konkrét példa (a *vörös* és a forradalom kapcsolata) beleágyazódik. Jelesül, hogy a JÓ VILÁGOS ÉS A SÖTÉT ROSSZ metaforák meghatározzák (vagy részben meghatározzák) a színnevek figuratív, jelentéskiterjesztésen alapuló használatát (esetünkben a *piros* mint az egészség és az érettség, termékenység jele, a *vörös* mint a tabunak számító szexuális tartalmak, fizikai elváltozások jele stb.). Azt, hogy ezek a metaforikus jelentéskiterjesztés útján létrejövő jelentések hogyan hatnak vissza az eredeti, színárnyalatot jelölő alapjelentésre (pontosabban: hogyan relativizálják el azt), jól példázzák az *elpirul* vs. *elvörösödik* kifejezések, ahol szintén a (SZÍN)TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT és a HATÁS AZ OK HELYETT metonimiák vannak jelen, amennyiben valamilyen érzelmi reakció hatására vérrel telítődik az arcunk. Ami a két jelenség perceptuális, fizikai megnyilvánulását illeti: pontosan ugyanaz történik mindkét esetben, ugyanaz a vér tolu az arcunkba (nagyjából ugyanazzal az intenzitással) ugyanazt a színhatást elérve. Az egyetlen különbség a nyelvközösség által konvencionálisan rögzített *értelmezése* a két jelenségnek. Míg az első esetben egy ártatlan (l. még pl. a *piros tojás* ártatlanságát), finom gesztusról van szó, amely tipikusan egy bókra adott reakció, addig az *elvörösödik* esetében jelen van a negatív konnotáció, hiszen valamiféle erősebb zavart fejez ki, titok akaratlan elárulását, szorult helyzetet stb. Tehát ugyanannak a (fizikai, fiziológiai) jelenségnek a pozitív vagy negatív értelmezése határozza meg a két színnév használati viszonyait. Az így megképződő, jelentéskiterjesztett jelentések tehát már nem (feltétlen) illeszkednek az alapjelentés sötétebb-világosabb disztribúciójához (hiszen pl. az *elvörösödik* és az *elpirul* árnyalatai fizikailag megegyeznek, nincsen közöttük sötétebb/világosabb különbség, mint ahogy a többi, vérrel kapcsolatos kifejezésekben sem fordul elő a színnevek fizikai alapjelentés szerinti, eredeti sötétebb-világosabb eloszlása). Ez a folyamat, vagyis az alapjelentés tulajdonképpeni felülírása a figuratív jelentések által, továbbá az a tény, hogy a színnevek sötétebb-világosabb distinkción alapuló fizikai alapjelentésbeli különbséget már nem megtartó, de arra közvetett módon visszavezethető figuratív jelentések egymás mellett, egymással párhuzamosan vannak jelen a mai magyar nyelvhasználatban, feltételezhetően a piros-vörös probléma komplexitásának fő forrásai.

Mindent összevetve, a *piros* és a *vörös* szemantikai vizsgálata számos, a két színnév használati megoszlásával kapcsolatos sajátosságot világított meg. Ezek az eredmények korrelációt mutatnak a korpuszvizsgálat előző részét képező kvantitatív elemzés eredményeivel. A kvalitatív elemzés legfőbb eredményeit, pontosabban azt, hogy milyen szemantikai tartományokkal együtt használatos a *piros*, és milyenekkel a *vörös*, az 5. táblázat összegzi.

5. táblázat. A pirossal és a vörössel kapcsolatba kerülő jelentéstartományok

piros	vörös
valamely entitás külső szintulajdonsága (<i>piros szoknya, piros labda</i>)	egy adott (állat- vagy növény-)faj neve (<i>vörös áfonya, vöröshangya</i>)
érettség (<i>piros paradicsom, piros cseresznye</i>)	megerőltetés, düh (<i>vörös arc, vörös szem</i>)
egészség (<i>piros száj, piros nyelv</i>)	szexualitás (<i>vörös rúzs, vörös lámpa</i>)
érdem (<i>piros pont</i>)	forradalom (<i>vörös zászló, vörös khmer</i>)
figyelmeztetés (<i>piros lap, piros lámpa</i>)	sérülés (<i>vöröskereszt</i>)

Először is, a két színnév közül a *piros* sokkal kevésbé használatos figuratív jelentéseiben, mint a *vörös*, helyette az esetek többségében külső, fizikai (szín)tulajdonságot jelöl. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne léteznének a *piros*hoz köthető, kollokációiban rendszeresen előforduló figuratív jelentései. A kiemelkedő kognitív és perceptuális feltűnőség mellett ide tartoznak az érettség, az egészség és a termékenység szorosan egymáshoz kötődő, absztrakt fogalmai. Az, hogy ezek a pozitív fogalmak a *piros*hoz, és nem a *vörös*hez kötődnek, mint láthattuk, egy, a két színnév eredeti, nem figuratív jelentéseiből, vagyis a sötétebb-világosabb színárnyalatot jelölő, fizikai jelentésükből elvonatkoztatott/metaforikus jelentéskiterjesztés (A JÓ VILÁGOS, A ROSSZ SÖTÉT) eredménye. Ehhez képest a *vörös* figuratív használata jóval gyakoribb, ezzel egy időben a külső, fizikai (szín)tulajdonságot jelölő használata visszaszorulóban van. Azokban az esetekben, amikor mégis külső szintulajdonságot jelöl, az általa jelölt entitások valódi színe jócskán eltávolodik mind a konvencionálisan *vörösként*, mind pedig a konvencionálisan *pirosként* meghatározott árnyalatoktól, vagy a lila árnyalatok felé (mint ahogy azt pl. a *vöröskáposzta* esetében láttuk), vagy a barnás-narancssárgás árnyalatok felé (pl. *vörösfenyő, vörös réz, vörös róka*). Másrészt korpuszeredményeink azt mutatják, hogy az állat- és növénynevek esetében a *vörös*+N kollokációk egy meghatározott fajt vagy fajfát jelöltek, míg a *piros*+N kollokációk esetében ez nem fordult elő (vagyis előbbieket a lexikalizáció magasabb fokán állnak az utóbbiaknál). Továbbá, a *vörös*+N kollokációknak egy bizonyítottan nagyobb hányada volt jelen a korpuszunkban figuratív használatban. Ezeknek a jelentéskiterjesztés útján létrejövő figuratív jelentéseknek első és legjellemzőbb lépése a (SZÍN)TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT fogalmi metonímia, amely a vér fogalmához biztosít mentális hozzáférést, ezen keresztül pedig a sérülés/baleset sérülés okozása, forradalom, düh, megerőltetés, szexualitás és tűz fogalmakhoz.

A *vörös* etimológiája alapján azt feltételeztük, hogy a két színnév közül a vér egyedül a *vörös* szemantikájában játszik majd fontos szerepet. Ezzel szemben eredményeink azt mutatják, hogy a vér fogalma mindkét színnév figuratív jelentéseiben fontos szerepet játszik (l. a sokszor hivatkozott (SZÍN)TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT fogalmi metonímiát). A színnevek szemantikai disztribúcióját strukturáló fő különbség tehát nem a vérhez való erős kapcsolódás, hanem az, hogy ez a kapcsolódás pozitív vagy negatív nézőpontú-e, azaz pozitív vagy negatív értékek, konnotációk társulnak-e az adott színnév (vérből) kiterjesztett, figuratív jelentéseihez. Ennek a polaritásnak tehát fontos következményei vannak a két színnév szemantikájára nézve: a *piros* gyakran hordoz pozitív jelentéselemeket, de mint ahogy a korpuszelemzés eredményei mutatják, magasabb gyakoriságánál fogva a semleges, „fizikai (szín)tulajdonság” jelentés is sokkal jellemzőbb a *pirosra*, mint a *vörösre*. Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy a *vörös* fizikai, színjelentése napjainkra igencsak háttérbe szorult – ez pedig komoly ellenérvet támaszt alapszínnévi státuszát illetően.

5. Konklúzió

A korpusz- és kognitív elemzés alapján biztosan állíthatjuk, hogy az első két hipotézisünk beigazolódtott. Először is, feltételeztük, hogy jelentős különbségek mutatkoznak majd a két színnév között

típus- és példánygyakorisági megoszlásaikban. E mögött a *vörös*sel alkotott kollokációk erősebben lexikalizálódott státusza állhat (vagyis az, hogy a *vörös* használata egy meghatározott számú, de gyakran használt kifejezésre korlátozódik, míg a *piros* használata jóval szélesebb körű, ennél fogva a vele alkotott kifejezések változó gyakoriságúak). Ezzel összefüggésben a második hipotézisünkben előrebocsátottuk, hogy a *piros* főképp konkrét, fizikai színjelentésében lesz majd használatos, míg a *vörös*re a figuratív jelentésű használat lesz inkább jellemző. A szemantikai elemzés alátámasztotta, hogy a *vörös* etimológiai alapjául szolgáló vér a *vörös* figuratív jelentéseinek legnagyobb részében motivációs szerepet játszik, ugyanakkor a *piros*hoz köthető jelentések motivációjában is megjelenik. Összességében a szemantikai elemzésből az a következtetés vonható le, hogy a *vörös* eredeti, fizikai, egy bizonyos színárnyalatot jelölő jelentése a szinkron nyelvhasználatból kiszorulóban van, így alapszínnevi státusza erősen megkérdőjelezhető.

Kutatásunk fényt derített továbbá arra is, hogy az alapszínnevstátusz nem feltétlenül egyenlő a gyakorisággal – a kettő megfeleltetése tehát módszertani tévedésnek bizonyul. Bár a *vörös* igen gyakori színnevet számít a magyarban (l. az 1. táblázatot), ez a gyakoriság abból ered, hogy kevés számú, de gyakran használt, megszilárdult kollokációkban fordul elő. Ezeknek a kollokációknak a jelentős része azonban nem külső szintulajdonságot jelöl, vagy nem olyan tárgyakat, amelyek valós színe megfelelne a *vörös* által konvencionálisan jelölt sötétebb pirosas árnyalatnak. A gyakori használattal párhuzamosan ezeknek a kifejezéseknek egy jelentős része idiomatizálódott. Ezekben a *vörös* jelentése már csak közvetetten kapcsolódik a színnev fizikai alapjelentéséhez: az utóbbi figuratív jelentéskiterjesztés útján jött létre az előbbi alapjelentésből. A két színnev, a *piros* és a *vörös* közül, mint ahogy arra a típus- és példánygyakorisági elemzésünk rámutatott, egyértelműen a *piros* a produktívabb. Ez a színnev jóval nagyobb eséllyel fordul elő alacsony típusgyakoriságú, új keletű kifejezésekben, ahol tipikusan nem figuratív, fizikai, szintulajdonságot jelöl. Ezt a megfigyelésünket a szemantikai elemzés is megerősíti. Ennek tanúsága szerint a *piros* a dominánsan pozitív vagy semleges szintermus. Ugyancsak fontos eredmény, hogy a két színnev közül a *piros* kapcsolódik a feltűnőséghez (*salience*), nem pedig a *vörös*, ez a tulajdonság pedig az alapszínnevség egyik meghatározó kritériuma (Moss 1989). Mindezek függvényében arra a következtetésre jutottunk, hogy a *vörös* a mai magyar nyelvben nem tekinthető alapszínnevetnek. Sokkal inkább – Berlin és Kay (1969: 35) alternatív (és kevésbé ismert) hipotézisével egybehangzóan azt állítjuk, hogy a *piros*nak mint alapszínnevetnek két jelentése van: az általánosabb jelentésű, főrendelt színkategóriaként használt *piros*₁ és a sötétebb árnyalattal, a *vörös*sel kontrasztot alkotó világosabb piros árnyalat, a *piros*₂.

Dolgozatunkban a *piros* és a *vörös* színnevek alapszínnevstátuszának tisztázására tettünk kísérletet. A korpusz- és kognitív nyelvészeti elemzés alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a *vörös* a mai magyar nyelvben nem tekinthető alapszínnevetnek. Az állítás teljes körű igazolásához pszicholingvisztikai vizsgálatok lennének szükségesek, ám arra vonatkozó kutatások, hogy milyen sorrendben és mikor jelenik meg a két színnev¹³ a nyelvvelajátítási folyamatban – legjobb tudásunk szerint – nem léteznek. Mindazonáltal eredményeink alapján megalapozottan feltételezhető, hogy a *vörös* használata a nyelvvelajátításnak egy jóval későbbi szakaszában jelenik meg, mint a *piros*é.

SZAKIRODALOM

- Allan, Keith 2009. The connotations of English colour terms: Colour-based X-phemisms. *Journal of Pragmatics* 41: 626–37.
- Bárczi Géza (szerk.) 1994. *Magyar szövejtő szótár*. Második kiadás. Trezor, Budapest.
- Barratt, Leslie B. – Miklós Kontra 1996. Matching Hungarian and English color terms. *International Journal of Lexicography* 9/2: 102–17.
- Bauer, Laurie 1983. *English word-formation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Benkő Loránd (szerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

¹³ Közülük csak a *piros* jelenik meg Gósy (1998) színnevek elsajátításáról szóló kutatásában (és ez a körülmény szintén sokatmondó a *vörös* nem alapszínnevi státuszát illetően). Ebben a színfelismerő vizsgálatban 50, 5 és 7 év közötti gyermeknek kellett a nekik mutatott színeket megnevezni (összesen húszféle színt használtak). A részt vevő gyermekek mindegyike fölsímet a pirosot (a *vörös* előfordulásáról a cikk sajnos nem közöl adatokat).

- Berlin, Brent – Paul Kay 1969. *Basic color terms: Their universality and variation*. University of California Press, Berkeley, CA.
- Bornstein, Marc H. 1975. Qualities of color vision in infancy. *Journal of Experimental Child Psychology* 19: 401–19.
- Bybee, Joan L. 2001. *Phonology and language use*. Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- Csapodi István 1899. Vörös és piros. *Magyar Nyelvőr* 28: 201–4.
- Eöry Vilma (szerk.) 2007. *Értelmező szótár +*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Forbes, Isabel 1979. The terms *brun* and *marron* in modern standard French. *Journal of Linguistics* 15: 295–305.
- Gárdonyi József 1920. Piros vagy vörös. *Magyar Nyelv* 16: 84–7.
- Gósy, Mária 1998. Színmegnevezések gyermekkorban és felnőttkorban. In Lengyel Zsolt – Navracsecs Judit (szerk.): *Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok II*. Veszprém: Veszprémi Egyetem. 55–69.
- Gries, Stefan Th. 2006. *Introduction*. In: Gries, Stefan Th. – Anatol Stefanowitsch (eds.): *Corpora in cognitive linguistics: Corpus-based approaches to syntax and lexis*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Jenssen, Theo – Gisela Redeker (eds.) 1999. *Cognitive linguistics: Foundations, scope, and methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- Kenedy Géza 1921. Piros vagy vörös. *Magyar Nyelv* 18: 33–4.
- Kicsi Sándor 1988. Az alapszínnevek lexikalizálásáról. *Magyar Nyelvőr* 112: 456–63.
- Kiss Gábor 2004. *A piros, vörös és más színnevek használata a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján* In: Gecső Tamás (szerk.): *Variabilitás és nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 160–5.
- Kiss Gábor – Isabel Forbes 2001. *Piros, vörös – red, rot, rouge*. In: Gecső Tamás (szerk.): *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 190–9.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris. Budapest.
- Lengyel Klára 2000. *A szóösszetétel*. In: Keszler Borbála (szerk.): 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 324–48.
- Maclaury, Robert E. – Judit Almási – Zoltán Kövecses 1997. Hungarian *piros* and *vörös*: Color from points of view. *Semiotica* 114/1–2: 67–81.
- Moss, A. E. 1989. Basic colour terms: Problems and hypotheses. *Lingua* 78: 313–20.
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. *Proceedings of LREC*.
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2015. Mennyiségből minőséget. Nyelvtchnológiai kihívások és tanulások az MNSZ új változatának elkészítésében. In: Tanács Attila – Varga Viktor – Vincze Veronika (szerk.): *MSZNY 2015. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. JATEPress, Szeged, 109–21.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2011. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ratliff, Floyd 1976. On the psychophysiological bases of universal color terms. *Proceedings of the American Philosophical Society* 120: 311–30.
- Selényi Pál 1948. Piros és veres. *Magyar Nyelvőr* 72: 12–4.
- Szlávi, Anna 2008. *The conceptualization of black and white in Adjective + Noun compounds*. Unpublished MA thesis. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest.
- Uusküla, Mari 2008. *Basic colour terms in Finno-Ugric and Slavonic languages: Myths and facts*. Tartu University Press, Tartu.
- Uusküla, Mari – Urmas Sutrop. 2007. Preliminary study of basic colour terms in modern Hungarian. *Linguistica Uralica* 43/2: 102–22.
- Wierzbicka, Anna 1996. *Semantics: Primes and universals*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- Wong, May L.-Y. 2012. Corpus linguistics and cognitive linguistics: A convergence of basic assumptions. *International Journal of Cognitive Linguistics* 3/1: 43–68.
- Zaicz Gábor (szerk.) 2004. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Tóth-Czifra Erzsébet

ELTE BTK

Kulturális nyelvészet doktori program

Benczes Réka

Monash Egyetem, Melbourne

Függelék

A piros+N és vörös+N kollokációk típus- és példánygyakorisági megoszlása

A típusok száma	Piros+N	A példányok száma	Vörös+N	A példányok száma
1	lámpa	356	kereszt	1872
2	pont	228	bor	1157
3	paprika	198	ördög	414
4	lap	114	hagyma	398
5	szín	113	csillag	329
6	zászló	102	zászló	222
7	rózsa	95	bolygó	192
8	alma	93	khmer	186
9	folt	85	réz	138
10	virág	82	katona	116
11	jelzés	73	posztó	113
12	ruha	64	szín	109
13	tojás	61	haj	106
14	arc	60	fény	106
15	ceruza	54	begy	94
16	szalag	53	here	90
17	gomb	53	rózsa	88
18	csík	53	fenyő	86
19	betű	53	folt	82
20	szem	52	vérsejt	79
21	sapka	52	terror	79
22	vonal	51	köd	77
23	vér	46	szőnyeg	71
24	fény	45	hadserég	68
25	festék	42	vértest	66
26	szőnyeg	40	eltolódás	65
27	csizma	39	arc	61
28	autó	39	márvány	60
29	szív	37	fej	51
30	labda	36	festék	50
31	szegfű	34	szem	49
32	bor	34	tégla	45
33	betli	33	bársony	42
34	nadrág	32	szegfű	41
35	pötty	31	lobogó	39
36	tulipán	30	gárdista	38
37	száj	30	nyakkendő	37
38	ing	29	óriás	35
39	csőr	29	kakas	33
40	sál	28	csik	33

A típusok száma	Piros+N	A példányok száma	Vörös+N	A példányok száma
41	szoknya	28	iszap	28
42	kendő	28	hangya	26
43	kabát	28	kánya	26
44	sáv	27	vonal	24
45	paprika	27	postakocsi	24
46	orr	27	kő	24
47	könyv	27	salak	22
48	pulóver	26	mező	22
49	nap	26	zóna	21
50	bogyó	26	hús	21
51	pántlika	25	betű	21
52	nyakkendő	25	virág	20
53	láng	25	ruha	20
54	kör	24	nap	20
55	papucs	22	gróf	20
56	ló	22	ember	20
57	kocsi	22	lámpa	19
58	alap	22	fonál	19
59	sarok	21	szalag	18
60	madár	21	selyem	17
61	háromszög	21	kutya	17
62	lé	20	por	16
63	fej	20	kép	15
64	bársony	20	hó	15
65	ász	19	föld	15
66	paradicsom	19	bőr	15
67	műanyag	19	agyag	15
68	cipő	19	vércse	14
69	bőr	19	maffia	14
70	ajak	19	kéz	14
71	útlevel	18	kokárda	14
72	tinta	18	homokkő	14
73	nyíl	18	báró	14
74	hó	18	sarok	13
75	toll	17	kendő	13
76	szandál	17	izzás	13
77	pecsét	17	homok	13
78	masni	17	farok	13
79	gömb	16	drapéria	13
80	fez	16	diktatúra	13
81	csillag	16	káposzta	13
82	pad	15	róka	12
83	könyvecske	15	pont	12

A típusok száma	Piros+N	A példányok száma	Vörös+N	A példányok száma
84	király	15	köröm	12
85	kereszt	15	korong	11
86	blúz	15	félhold	11
87	öv	14	örség	10
88	zokni	14	áfonya	10
89	trikó	14	szőr	10
90	selyem	14	szikla	10
91	petty	14	macska	10
92	nyelv	14	kockakő	10
93	gyertya	14	fal	10
94	cseréptető	14	bársonyfüggöny	10
95	tégla	13	alap	10
96	pipacs	13	abrosz	10
97	kő	13		
98	fazék	13		
99	vászon	12		
100	karika	12		
101	fotel	12		
102	csikó	12		
103	bogár	12		
104	szám	11		
105	metró	11		
106	mellény	11		
107	hal	11		
108	gyümölcs	11		
109	függöny	11		
110	filctoll	11		
111	cserép	11		
112	cseresznye	11		
113	topánka	10		
114	tető	10		
115	tenyér	10		
116	szírom	10		
117	ribizli	10		
118	posztó	10		
119	mező	10		
120	mez	10		
121	lada	10		
122	kalap	10		
123	fakanál	10		
124	cérna	10		
125	bojt	10		
126	bicikli	10		

SUMMARY

Tóth-Czifra, Erzsébet and Benczes, Réka

**A corpus and cognitive linguistic analysis of *piros* and *vörös*:
Productivity, figurativity and basicness**

Previous studies on the Hungarian colour terms *piros* and *vörös*, both denoting ‘red’, have concentrated on one of the following questions: either (1) disambiguating the meanings of the two terms; or (2) their status in Hungarian as basic colour terms. In the present paper we attempt to resolve these issues in one go by a combined approach of corpus and cognitive linguistics. Accordingly, we hypothesize that (1) as *vörös* had more time to undergo idiomatization, there will be significant differences and systematic trends between the type/token ratios of the two terms; (2) *piros* is a more generic term used for a larger and looser range of concepts, while *vörös* is associated with a more limited range of concepts; and (3) *piros* is mostly used in its primary, literal sense, while *vörös* tends to be used in a figurative sense. On the basis of a corpus and cognitive linguistic analysis of data extracted from the updated Hungarian National Corpus, we come to the conclusion that *vörös* is not a basic colour term of Hungarian.

Keywords: basic colour term; *piros*; *vörös*; corpus linguistics; cognitive linguistics; conceptual metonymy

Az intertextualitás vizsgálata nyelvészeti szempontból

1. Bevezetés, problémafelvetés

Az intertextualitás kérdésköre a germanisztikai nyelvtudomány egyik aktuális és közkedvelt kutatási területe, számos tanulmány foglalkozik a szövegek között felfedezhető sokrétű kapcsolatrendszer leírásával (l. Fix 2000; Krause 2000; Janich 2008; V. Rada 2013). Ezzel szemben a magyar nyelvű szakirodalom vizsgálatakor azt tapasztalhatjuk, hogy az említett kérdés jelenleg még kevésbé feldolgozott területe a magyar nyelvű nyelvészeti szakirodalomnak, csupán néhány esettanulmány és szövegtani monográfia tárgyalja a szövegek közötti intertextuális viszonyokat (l. Szikszainé 1999; Boronkai 2006; Kabán 2011). Érdemes azonban részletesebben is foglalkozni a kérdéskörrel, hiszen vizsgálata számos új lehetőséget rejt magában a szövegek és szövegfajták kutatásával kapcsolatban, amelyek a magyar nyelvészeti kutatások szempontjából is hasznosnak bizonyulhatnak.

Dolgozatom célkitűzése a szövegek közötti intertextuális viszonyok vizsgálata egy nyelvészeti szempontú elemzésben. Feltételezésem szerint ugyanis nem csupán az irodalmi szövegek körében, hanem a hétköznapi szövegek esetében is funkcionális szereppel bírnak az intertextuális összefüggések. A dolgozat empirikus részében különböző szövegfajtákat képviselő reklámszövegeket elemzek, mégpedig a szövegek és szövegfajták közötti intertextuális viszonyok feltárása céljából. Ahhoz, hogy a szövegek közötti intertextuális viszonyokat feltárjuk, elsőként részletesen elemeznünk kell az egyes szövegeket egy olyan egységes szempontrendszer szerint, amelynek alapján kimutathatóvá válnak a köztük lévő összefüggések. Mivel a dolgozat vizsgálati tárgyát különféle, saját gyűjtésű reklámszövegek alkotják, ezért olyan elemzési modell szükséges, amely figyelembe veszi a reklámok multimodális jellegét, ennek megfelelően egy multimodális stíluslemzési modell segítségével (Stöckl 2003) dolgozom, kiegészítve az intertextualitás szempontjával.

A dolgozat felépítését tekintve két nagyobb egységre tagolódik: elsőként a szövegek közötti intertextuális jelenségek nyelvészeti vizsgálatához szükséges elméleti háttér kidolgozásával foglalkozom, majd az ezt követő, empirikus részben az elemzési modell és a saját gyűjtésű szövegek bemutatása, illetve a kiválasztott szövegfajtákat képviselő reklámszövegek konkrét elemzése következik.